

İSTANBUL'UN FETİHTEN ÖNCEKİ DEVRE AİT ESKİ ESERLERİNE DAİR BİR KİTAP HAKKINDA

SEMAVİ EYİCE

1453 te İstanbul'un Bizans devri kapanmış ve bu devirden şehrin muhtelif yerlerinde bir takım irili ufaklı âbideler hâtıra olarak kalmıştı. Bunların İstanbul'un yeni ahali arasında bir alâka uyandıracak gayet tabii idi. Nitekim zaman zaman bazı müellifler bunlar hakkında elde edebildikleri bilgileri toplu surette eserlerine geçirmeğe gayret ediyorlar, fakat bu gibi teşebbüsler, bahis konusu eserlerin tam tarihçeleri bilinmediğinden, tam bir muvaffakiyete ulaşamıyordu. Batıda ise, daha XVI. asırda bir Fransız tabiiyecisi, Pierre Gylli (Gyllius), İstanbul ve Boğaziçinin Bizans devrine ait eski eserlerini tetkik etmiş ve notları ölümünden kısa bir zaman sonra iki cilt halinde neşredilmiş; XVII. asırda da yine bir Fransız âlimi, tanınmış dilci, tarihçi ve naşir Charles Dufresne du Cange da Bizans—İstanbul'un âbidelerine dair *Constantinopolis christiana seu descriptio urbis Constantinopolitanae qualis extitit sub imperatoribus christianis* (Paris 1680) adında değerli bir kitap meydana getirmişti.

İstanbul'un Bizans devrine ait eski eserlerinden toplu ve sistematik bir surette bahseden ilk matbu türkçe eser ise, *Heyet-i sabıka-ı Konstantiniye* adını taşıyan ufak bir risaledir. Muhtelif türkçe baskılarından başka, bir «karamanlıca», yani Yunan harfleri ile türkçe tercümesi de bulunan bu kitabın bu muhtelif baskıları, geçen asrın içlerinde, risalede ele alınan mevzuun halk tarafından alâka ile karşılandığını göstermektedir. İçindeki bazı hatalarına rağmen, Bizans—İstanbul'un âbidelerini muntazam bir tasnife göre tarihçeleri ile tanıtan bu küçük eserin aslı modern Yunan dilindedir ve İstanbullu bir Rum tarafından, hem Du Cange'm yukarıda adı geçen büyük eserinden faydalanmak, hem de yerinde yapılan araştırma ve şahsî müşahedeleri katmak suretiyle yazılmıştır.¹ Bu kitabın müellifi İstanbul'da 1770 de doğan Konstantios-

¹ İstanbul ve civarı hakkında aynı sıralarda almanca da bir kitap yayımlanmıştır: J. von Hammer, *Constantinopolis und der Bosphoros*, Pesth 1822, iki cilt.

'tur.¹ Önce İstanbul'da Ruhban Mektebinde, sonra da Rusya'da Kiev şehrindeki Ruhani Akademisinde tahsil gören Konstantios, Mısır'da ve altı sene kadar da Kıbrıs'ta yaşamış, rahip sınıfının sırası ile bütün kademelerini çıktıktan sonra, 1830 da İstanbul Ortodoks patrikliğine yükselmiş ve 6 temmuz 1830 dan 18 ağustos 1834 e kadar bu makamda kalmıştır.² Patrik Konstantios, kendi isteği ile bu makamdan ayrıldıktan sonra, bir müddet Burgaz adasında oturmuş³ ve 5 ocak 1859 da ölmüştür. Konstantios lâtince, rusça ve fransızca bilen oldukça okumuş bir rahipti ve tarih ve arkeoloji mevzularına dair yazılmış çeşitli eserlerin müellifi bulunuyordu. Henüz başpiskopos olduğu sırada İstanbul arkeolojisi ile de alâkalanmış⁴ ve Du Cange'ın kaynaklara dayanmak suretiyle meydana getirdiği eserinden faydalanarak yazdığı İstanbul hakkındaki kitabını Yunan dilinde bastırmıştır:

I. Κωνσταντινιάς πολυαία τε καὶ νεωτέρα ἤτοι περιγραφὴ Κωνσταντινουπόλεως. Συνταχθεῖσα παρὰ ἀνδρὸς φιλολόγου καὶ φιλαρχαιολόγου. Ἐν Βενετίᾳ, 1824.

Altı sahifelik bir önsözden başka, 198 sahifelik esas metin ile metin dışı 5 levhadan ibaret bulunan ve Venedik'te Yanyalı Theodosios'un matbaasında basılan bu kitabın serlevhasının altında «bir filolog ve arkeoloji dostu tarafından» yazıldığına işaret edilmiş, fakat müellifin adı sarih surette açıklanmamıştır. Kitabın İstanbul ve civarından bahseden esas metni 172. sahifeye kadar gelmekte, bunu *Dictionnaire des Antiquités*'den tercüme edilmiş, mimari tarihi hakkında bir bahis ile başlıca eski müelliflerin biyografyaları ve fihrist takip etmektedir. Metin dışı beş levhaya gelince, bunlardan biri büyük boyda (0,66×0,50 m) iptidai bir Boğaziçi haritası ile Tekfur sarayı, Atmeydanındaki âbideler, Ayasofyayı tasvir eden gravürler ve başlıca büyük mabetlerin evsaf ve ölçülerini mukayeseye yarayan bir cetvelden ibarettir.

II. Tam yirmi yıl sonra, aynı kitabın yine rumca olarak ve metinde bazı değişiklikler yapılarak tekrar bastırıldığını biliyoruz:

Κωνσταντινιάς . . . Ἐκδοσις δευτέρα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1844.

¹ Konstantios'un hayatı hakkında başlıbaşına bir monografya mevcuttur: Θ. Μ. Ἀριστοκλέους, Κωνστανθίου Α... İstanbul 1866.

² Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοί Πίνακες. İstanbul, tz. (1885—1890 arası), 689. s. v. d.; C. D. Cobham, *The Patriarchs of Constantinople*, Cambridge 1911.

³ Konstantios'un Burgaz adasındaki evi hakkında E. Mamboury, *Les Iles des Princes, Banlieue maritime d'Istanbul*, İstanbul 1943, 35. s. bk.

⁴ J. Ebersolt, *Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant*, Paris 1911, 221—222. s. ve I. not.

Aynı adı taşıyan ve üzerinde ikinci baskı olduğu bildirilen bu kitap, bu defa İstanbul'da Demetrios Paspalle'nin matbaasında bastırılmıştır. İkinci baskının sekiz sahifelik bir önsözü, 274 sahifelik metni ve ilk baskıdaki metin dışı aynı beş levha bulunmaktadır. Bu baskıda, mimari tarihi ve biyografya bahisleri muhafaza edildikten başka, E. Bulgaris-tarafından müellife yazılmış olan mektuplar da neşredilmiştir.

III. Çok geçmeden Patrik Konstantios'un kitabı fransızca olarak bir defa daha neşredilmiştir:

Constantiniade, ou description de Constantinople ancienne et moderne, composée par un philologue et archéologue, traduite du grec par M. R. Constantinople, 1846.

Bu baskıda da kitabın bir «filolog ve arkeolog» tarafından yazıldığı bildirilerek, yine müellifin adı gizlenmiş, tercümenin ise M. R. harfleri ile gösterilen bir şahıs tarafından yapıldığı işaret edilmiştir. Aşağıda VII. numarada zikredilen baskının bir yerinde öğrenildiğine göre bu mütercim M. Rizo adında birisidir. İki sahifelik gayet kısa bir önsöz ile 218 sahifelik metinden ibaret olan bu tercüme de, beş metin dışı levha ile birlikte, Galata'da Yüksekaldırında Koromila ve Paspalle matbaasında bastırılmıştır. Tercüme, bazı cüzî farklara ve kısaltmalara rağmen, esas bakımından rumca ikinci baskıya dayanmakta, fakat mimari tarihi, biyografya v.s. gibi ekler tamamen kaldırıldıktan başka, önsöz de en had derecede kısaltılmış bulunmaktadır.

IV. Nihayet bu kitabın türkçeye de çevrilmesine teşebbüs olunmuştur:

Heyet-i sabıka-ı Konstantiniye adını taşıyan ve Yorgaki Efendi tarafından yapılan bu tercüme, h. 1277 de, İstanbul'da neşredilmekte olan Tercüman-ı Ahval gazetesinin 6—12. sayılarında tefrika edilmiştir.¹

V. Hemen aynı yıl içinde bu tefrikanın kitap halinde ayrıca bastırıldığını da tesbit ediyoruz:

Heyet-i sabıka-ı Konstantiniye, Tercüman-ı Ahval matbaasında, şaban 1277 (1861).

Ancak 39 sahifeden ibaret olan bu risalede esas kitabın ancak esas İstanbul'dan bahseden kısmının hülâsa halinde tercümesi bulunmakta,

¹ Bu tercüme V. numaradaki baskının önsözünden öğrenilmekte ise de, kütüphanelerimizdeki Tercüman-ı Ahval koleksiyonlarında ilk sayıların bulunmaması dolayısıyla kontrolü mümkün olmamıştır.

baştaki kısa önsözde ise kitabın müellifinin Patrik Konstantios olduğu bildirilmektedir. Tabiatıyla bu baskıda metin dışı resimler yoktur.¹

VI. İki yıl sonra, bütün bu tercüme ve baskıların belki en dikkat çekicisi olan yeni bir tercüme daha neşredilmiştir ki bu karamanlıcadır:

Χειῆτι Σαπηκαῖ Κωνσταντηνιῆ. Γιάνι Ἰστανπόλ Ῥούμ Πατριγιῖ ἔσπακ φαζηλενλού μουτεβεφά Κωνστάντιος ἑφένδι δζεναπλαρινὶν πελδέῖ ταῖπέῖ Κωνσταντηνιενὶν χειῆτι σαπηκασηνή μουτεζαμμὶν Ῥουμί οὐλ ἰπαρῆ τεελιφ-κερδεσὶ ὀλὰν μεδζιλῆῖ νεφισενὶν ἰδζμαλὶ ὀλούπ, ποὺ δεφά Ἄνατολή γαζέταση μουελλιφὶ Κούλαλη Εὐαγγελινὸς Μισαηλίδης βῆ μουαβινὶ Φερτεκλὶ Σουλλὶ ὀγλοὺ Νικόλαος Θεολογίδησδεν τερδζουμῆ βῆ τανζήμ ὀλαράκ, ταππ-ου τεμισὶλ ὀληνμήσδερ. Ἰστανπολδᾶ, Εὐαγγελιανὸς Μισαηλίδης πασμαχαῖεσινδῆ 1863.

Kitabın adını şu surette nakledebiliriz:

Heyet-i Sabıka-ı Konstantiniye, yani İstanbul Rum Patriği esbak faziletlu mütevefa Konstantios efendi cenablerinin beldei taibei Konstantiniyenin heyeti sabıkasının mutezammin Rumi ul ibare teelifgerdesi olan mecilei nefisenin icmali olup, bu defa Anatole Gazetası müellifi Kulalı Euangelinos Misaelides ve muavini Fertekli Sullioğlu Nikolaos Teologidesden tercüme ve tanzim olarak, tabb-u temsil olunmuşdur. İstanbulda, Euangelinos Misaelides basmahanesinde 1863.

Bu baskı 72 sahifeden ibaret olup, diğer türkçe tercümeler gibi, bu da resimsizdir ve orijinal baskının yalnız ilk kısmına tekabül etmektedir.

VII. Çok geçmeden bir ingilizce tercüme de meydana getirilerek neşredilmiştir:²

Ancient and Modern Constantinople, translated by John P. Brown, secretary of the American Legation at the Sublime Port, London, Stevens Brothers 1868.

A. Paspati'ye ithaf edilmiş olan bu tercüme, İstanbul'daki Amerikan elçiliği kâtiplerinden J. P. Brown tarafından yapılmıştır. Bu baskı

¹ Tercüman-ı Ahval gazetesinin h. 1287 tarihli 50. sayısının son sahifesinde eser şöyle bir ilân ile tanıtılmaktadır: «Heyet-ı sabıka-i Kostantaniye. İşbu risale-i muhtasara pay-taht-ı saltanat-ı seniyye olan nefsi İstanbul şehri ile etrafındaki bilâd u halic-i Kostantaniye ve adalar ve sairenin evailde ne hal ü heyette bulunduğunun nakl ve bunlarda mevcut ve mefkût bulunan âsâr-ı kadimenin tarifatını şamil olup sekiz gurus fi ile Tercüman-ı Ahval matbaasında satılmaktadır.»

² A. Dumont, *Le musée Sainte-Irène à Constantinople*: Revue Archéologique (1868). Ayrıbasımın 23. sahifesindeki 2. notta ingilizce tercümenin bir çok ilâveler ihtiva ettiği bildirilmektedir. Halbuki yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu ilâveler çeviren tarafından eklenmiş ve esas metin üzerinde bir fark meydana getirmeyen bir takım pratik bilgilerdir.

resimsizdir. Buna karşılık VIII. sahifeye kadar gelen bir önsöz, IX—X. sahifelerde müellifin biyografyası, XI—XIX. sahifelerde etraflı bir indeksi, 1—164. sahifelerde esas metin bulunmaktadır. 165—179. sahifelerde İstanbul'a gelecek olan seyyahlara lüzumlu pratik bilgiler ilâve edilerek, kitabın bir seyyah rehberi mahiyeti alması düşünülmüştür.

VIII. Nihayet Patrik Konstantios'un eserinin ilk defa neşrinden yarım asra yakın bir zaman sonra tekrar bir türkçe baskı daha ortaya çıkmıştır:

Heyet-i sabıka-ı Konstantiniye, Rusumat emanet-i celilesi ketebedinden Şemsi Beyin marifetiyle Mithat Efendinin matbaasında tab' olunmuştur, sene 1289 (1872).

Küçük boyda 64 sahifeden ibaret bulunan bu risalenin son sahifesinde «fi 15 muharrem sene 1289» tarihi bulunmaktadır.

*

Şimdiki halde tesbit edebildiğimiz bu sekiz baskıdan¹ bizi doğrudan doğruya alâkadar eden türkçe tercümelemleri mukayese edecek olursak, şu vaziyet ile karşılaşırız: Gerek her iki türkçe, gerek ise karamanlıca baskılar esas metnin ancak ilk kısmına inhisar etmektedirler. Diğer taraftan Yorgaki Efendi ile Şemsi Beyin baskıları tamamen biri birine uymakta ve böylece bu ikincinin, diğerinin yeni tab'ı olduğu anlaşılmaktadır. Karamanlıca baskı bir az daha etraflı olmasına mukabil, diğer türkçe baskılarda bahisler o derece kısaltılmıştır ki bunlar adeta sathî bir hülâsa halini almışlardır. Meselâ ilk rumca baskıda (89. s.) kısaca, ikinci baskıda ise oldukça etraflı surette anlatılan (105—106. s.) Panakhrantos manastırı denen bina hakkında² (VI de 31.s. ve VIII de 52.s.) «Onbirinci, Halıcılar köşkü kurbinde Panakhrantos ismiyle şöhet bulunan bir mabeddir, Yavuz Sultan Selim emrile tebdil olunub, hâlâ kible duvarı haricinde bazı yunanî kelimeleri görünür» denmekle iktifa olunmuştur. Karamanlıcada ise aynı bina (65. s.) şu surette anlatılmıştır:

¹ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarih profesörlerinden Sayın Bay Cavit Baysun'un hususî kütüphanesinde türkçe bir elyazma tercüme daha bulunmaktadır.

² Konstantios, kitabının rumca ikinci baskısında, buradaki kitabeyi ilk defa olarak yayınlamıştır. Son araştırmalara göre Lips manastırının kilisesi olduğu anlaşılan ve Fenari İsa camii olarak da tanınan bu eski kilise hakkında umumî bilgiler ve etraflı bibliyografya için A. M. Schneider, *Byzanz*, Berlin 1936, 61. s. bk.

«Onbirinci, Bikir Validet-ul-laken (=Validetu 'llâhın) manastırı olub deruninde Apostolos Philipposın aziz Karasının (=kafasının) nısfı mahfuz idi. Latinler Konstantiniyeyi zapt itdiklerinde, bu kelisayı dahi soymuşlardır. Latinlerin Konstantiniyeden definden sonra Mikhail Palaiologos Kaysarın oğlu ve halefi Andronikos Kaysarın vaktında, millet ile vaktın patriği İoseph Bekosın meyanında bazı muarazet zuhur itdiğinden, Patrik milletin hucumunden korkarak, bu kelisaya iltica ve haylice vakıt kendüsini muhafaza eylemiştir. Konstantinienin Osmanlulardan fethinden sonra, Sultan Selimi evvel hazretleri asır saltanatlarında (1520 senesinde) camiye tebdil olunmuşdır. Elan Halıcılar köşkü camisi dinür.

Hagion Bema dıvarının dışarı tarafında bazı levhalar var ise de harfler yangın ve vakıt mürürinden bozulub, okınamaz dereceye geldiklerinden, Kelisanın banisi ve vakti binası na malumdur.»

Karamanlıca nushada türkçenin b sesi noktalı π ; c sesi δζ ; ş sesi noktalı σ ; y ise kâh γ , kâh ise çifte noktalı ι , ı sesi η ile, bazı yerlerde de g sesinin noktalı κ sayesinde temin edildikleri görülmektedir.¹

*

Bu küçük araştırmamızın gayesi, sahibi olduğumuz şehrin tarih ve eski eserlerini alâkadar eden bir mevzuda, geçen yüzyılım içlerinde büyük bir revaç bulan bir kitabın değişik baskı ve tercümelerini imkân nispetinde derleyerek, İstanbul bibliyografyasına malzeme temin etmektir.² Bu araştırmamızın çerçevesi içinde kısaca tanıtılan «karamanlıca» baskının bilinmesi ise, her ne kadar pek eski değilse bile, yine Türk dili ile meşgul olanlara ve «karamanlıca» yayınların bibliyografyasını tertip etmeğe çalışanlara her halde faydalı olacaktır.

¹ Karamanlıca kitapların bibliyografyası ve bu dilin hususiyetleri hakkında J. Eckmann, *Anadolu Karamanlı ağzlarına ait araştırmalar I. Phonetica*: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII (1950), 165. s. v. d. bk. Matbaamızda noktalı Yunan harfleri olmadığından, karamanlıca imlâ ve transkripsiyon şeklini aynen vermemiz mümkün olmadı.

² Bu kitabın yerli ve yabancı bibliyografyalarda eksik veya hatalı olarak bildirildiği görülmektedir, meselâ J. Ebersolt, a. e. ., R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, XXI. s., H. Turan Dağlıoğlu, *İstanbul Bibliyografyası: Yeni Türk* 61 (1938), no. 40, A. Müfit Mansel, *Türkiyenin arkeoloji, epigrafi ve tarihî coğrafyası için bibliyografya*, Ankara 1948, 439. s. bk.